

УДК 930.1 (477): «18»: «Антонович» (045)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ІСТОРІОСОФІЯ НАУКОВОЇ ШКОЛИ ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА

Л.В.Чорна

*кандидат історичних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

У статті аналізуються теоретико-методологічні та історіософські основи наукової діяльності Володимира Антоновича і процес формування навколо нього кола його послідовників, які склали історичну школу вченого. Критичний підхід до джерел та фактів, об'єктивність і лаконічність викладу історичного тексту, широке використання архівних матеріалів, позитивістська методологія заклали основи документалізму в українській історіографії. В.Антонович не став творцем синтезу української історії, проте накреслив головні проблемні питання, які знайшли своє дослідження у працях його учнів: М.Грушевського, М.Довнар-Запольського, Д.Багалія, І.Линниченка, О.Грушевського та ін.

Ключові слова: історична наукова школа, українська історіографія, історіософія, позитивізм, документалізм.

Поняття наукової школи міцно увійшло до лексики науковців. Теоретичними проблемами наукової школи займалися дослідники Л.Винар, Г.Мерніков, С.Михальченко, В.Ващенко, І.Колесник. Історіографічні школи в українській історичній науці знайшли своє відображення у працях О.Оглоблина, Л.Винара, О.Богдашиної, В.Ульяновського та ін.

Історичні наукові школи значною мірою визначають спрямованість наукового розвитку, коло основних дослідницьких проблем, які висувають епоха й суспільство, роблячи своєрідний внесок у розвиток науки та формуючи риси її певного етапу. Взаємодія й взаємовплив різних напрямів і шкіл виступають запорукою повноцінного розвитку та процесу пізнання, спадкоємності наукових і суспільних традицій між різними генераціями дослідників.

Загально визнаним є той факт, що в Україні XIX-XX ст. діяли «Київська школа істориків-документалістів» В.Антоновича, народницька школа М.Грушевського, історичні школи Д.Багалія, М.Довнар-Запольського, М.Слабченка. В еміграції виникла державницька школа, фундаторами якої були В.Липинський, С.Томашівський і Д.Дорошенко. Одну з перших спроб проаналізувати основні атрибути історичної школи здійснив історик М.Довнар-Запольський. Він доводив, що наукову історичну школу визначають наступні засади: напрям майбутніх праць у плані визначення їх мети і теми, дослідницька методологія та ідейне розуміння наукового завдання. Проблемою першочергового значення є розуміння того, наскільки органічно праці учнів пов'язані з науковою діяльністю вчителя і чи характерні для них наукові узагальнення, що можуть визнаватися як наукова школа, чи ці праці носять випадковий характер. М.Довнар-Запольський вважав, що заслугою В.Антоновича як основоположника першої в Україні історичної школи є ініціювання наукової діяльності учнів щодо свідомого наслідування мети і монографічної розробки історії за напрямами. Учні В.Антоновича розробляли теми, окреслені в працях професора. Їхні роботи були об'єднані спільною ідеєю, яка полягала у тому, що основним змістом історичного процесу є соціальний процес [1, 36-37].

Характеризуючи атрибути історичної школи, М.Довнар-Запольський вказував, що дослідницька методологія й ідейне спрямування історика все-таки мають другорядне значення. Очевидно, підкреслював дослідник, основним елементом історичної школи є напрямок, мета роботи. В.Антонович такою метою завжди вважав монографічну розробку обласної історії. Тому школа В.Антоновича в історіографії інколи носить назву «обласної» [1, 37].

Український історик діаспори Л.Винар у праці «Силуети епох» зробив спробу визначити ідеальну модель історичної школи та її головні чинники на прикладі М.Грушевського та його послідовників. Проектуючи цей своєрідний «ідеальний тип» школи на український історіографічний процес, можна зрозуміти місце кожного дослідника у цьому процесі [2, 32]. На думку Л.Винара, основними детермінантами історичної школи є: організаційна структура (науково-навчальні установи і науково-дослідні осередки); спільність головних історіографічних концепцій засновника школи і його учнів; єдність методології історичного дослідження; спільність історіографічних засад; наукові видання, зокрема існування головного історичного періодичного органу (журнал, наукові збірники); інші чинники історичної школи, пов'язані зі специфічною історичною тематикою (наприклад, регіональні дослідження) [3, 44].

Учений зазначає, що історична школа є живим організмом, який постійно розвивається. Так, змінюється її структура, співробітники, видання, «учні» можуть перерости науковий рівень, методологію, ідеологію свого «вчителя». При цьому справжня наукова школа повинна завжди служити фундаментом для наукової діяльності наступних поколінь дослідників. Вони можуть визнавати чи не визнавати її досягнень, схвально або критично ставитись до її діяльності, але вони не в змозі ігнорувати внесок наукової школи в історіографічний процес [4, 32-33].

Зазначимо, що пріоритетним атрибутом історичної школи слід вважати науковий напрям як генералізуючу ідею (ідеї), що конкретизується в концепції і постає в результаті синтезу суспільної та наукової традиції або новації на певному етапі пізнання і суспільного розвитку. Її втілення у суспільну свідомість створює передумови для реалізації наукової традиції у школах з різною дослідницькою проблематикою, методологією дослідження й умовами праці, які об'єднує визначена ідея [3, 115].

Загальний зміст української культури й національної свідомості у другій половині ХІХ ст. сприяв висуненню потреби наукового синтезу історичного процесу українського народу і якнайширшої популяризації історії України. В.Антонович приваблював до себе дослідників прекрасними якостями людини й вченого. Вони відзначали розум, величезну ерудицію, рідкісний критичний талант, доброту, делікатність почуттів, скромність, привітність, вражаючу працездатність. Окрім того, В.Антонович демонстрував любов до рідного краю і народу, послідовне світосприйняття та толерантність, стійкість переконань і чесність [5, 59]. За висловом Д.Дорошенка, Володимир Антонович став однією з найбільших фігур нової української історіографії, «справжнім її Нестором, як його справді називають». Д.Дорошенко зауважував, що В.Антонович завжди уникав узагальнюючих висновків та не ставив за мету здійснити синтез українського історичного процесу (про що йому докоряли М.Драгоманов і М.Грушевський). Натомість учений усю свою увагу і критичний талант спрямовував на аналіз окремих історичних явищ минулого. Головне значення праць В.Антоновича полягало якраз у критичному, аналітичному вивченні окремих проблем української історії [6, 105].

Відкидаючи будь-які національні сентименти, В.Антонович ставив собі за мету очистити істину від шкідливих нашарувань [5, 61]. Його не дуже цікавила зовнішня історія держави, воєн, перемог, дипломатичних стосунків. Дослідник зосередив свою увагу на внутрішній історії, на суспільних формах, їх виникненні та розвитку, на житті міщан, селянства, шляхти, на походженні та розвитку козацтва, на умовах гайдамацьких рухів, на становищі та житті православної церкви, на ході колонізації. Саме інтерес до

такої проблематики в дослідженні історичного минулого народу переконує, що В.Антонович був представником народницького напрямку української історіографії. Вказуючи на це, Б.Крупницький вважав, що своїм «народництвом» В.Антонович наближався до М.Костомарова, але ідеологічні основи у них різні: на зміну романтикові прийшов реаліст [7, 140-141]. С.Томашівський підкреслював, що В.Антонович звернув «на себе увагу новим полем і новою методою досліду, новими поглядами й результатами» [8, 31-32]. Звертаючи увагу на відмінності у методології дослідження В.Антоновича і М.Костомарова, В.Домацький зазначав, що дослідника вирізняли критика, аналіз, об'єктивізм, детальне висвітлення подій і явищ доби. В історичних або археологічних розвідках В.Антоновича панувала гармонія між ідеєю і фактом [9, 64]. Праці вченого характеризувалися своєю лаконічністю, певною «сухістю», не художністю, що було даниною позитивізму. Він приховував свою дослідницьку аналітичну роботу, натомість на передній план висував готовий результат.

В.Антонович, використавши значну джерельну базу, започаткував нову національно-демократичну концепцію історії України. Він обґрунтовував тезу про общинність, рівноправність і демократизм в українському суспільстві як провідну особливість усього історичного процесу в Україні. Переконливо доводив самотність багатовікової історії українського народу на протигагу панівним поглядам російської та польської історіографії на історію України як складову частину російської чи польської історії. Ця концепція отримала подальшу ґрунтовну розробку в працях його учнів та послідовників, насамперед М.Грушевського [10, 17].

Сучасний дослідник І.Гирич, характеризуючи історичну школу В.Антоновича, розрізняє два поняття: власне школу і напрям. Перше значно ширше і включає всіх учнів В.Антоновича, навіть якщо вони різнилися своїми ідеолого-історіософськими переконаннями (М.Дашкевич, П.Голубовський, І.Линниченко, А.Стороженко, М.Довнар-Запольський, І.Павловський та ін.). Друге включає лише тих істориків, які поділяли і продовжували народницькі суспільно-політичні погляди вчителя (Михайло та Олександр Грушевські, Д.Багалій, І.Каманін, М.Вовк-Карачевський, О.Левицький, Н.Молчановський, В.Щербина, Л.Добровольський, В.Ляскоронський, В.Домацький та ін.) [11, 35]. Як учителя В.Антоновича відрізняло те, що він ніколи не нав'язував нікому свої погляди, але звертав увагу на ту частину історії, що потребувала більш ґрунтовного опрацювання.

Сфера його наукових інтересів охоплювала власне історію, археографію, археологію й етнографію. Маючи енциклопедичні знання та користуючись місцевими архівами, В.Антонович скрупульозно описував буденне домашнє життя місцевих станів, повідомляв до того незнані деталі біографій історичних діячів [12, 46]. Можливо, саме це дало привід Д.Багалію називати свого вчителя провінційним, обласним істориком, представником документального напрямку [13, 24-25]. Цю тезу також підтримував дослідник О.Гермайзе [14, 30]. В.Антонович постійно вводив до наукового обігу нові архівні матеріали, використовував статистичні дані та актові матеріали; здійснив відхід від емоційного етнографізму і поетизування; застосовував позитивістську методологію; реалістично висвітлював історичний процес. Так були сформовані традиції документалізму в українській історіографії.

Концепції В.Антоновича, звичайно, не були і не могли бути ідеальними. Так, дослідник висловив тезу про «бездержавність українського народу», про те, що український народ в силу історичних та інших умов як етнос нібито не прагнув до державності. Він розглядав державу як «неминуче зло». Ідеалізуючи народні маси, В.Антонович дотримувався народницького розуміння українського історичного процесу. Представники державницького напрямку в історіографії Д.Дорошенко і В.Липинський критикували його за такі погляди. Протягом життя, наполегливо працюючи з джерелами, вчений переосмислював свої наукові постулати. Зокрема, він відмовився від своєї

концепції походження українського козацтва; симпатизував державотворчим діям гетьманів Б.Хмельницького, П.Дорошенка й І.Мазепи; розглядав гетьманську державу XVII-XVIII ст. як реально існуючий факт. Прикладом справедливого державного устрою для В.Антоновича була Запорізька Січ, в основі суспільного ладу якої лежав принцип всеукраїнського демократизму [14, 17]. Щодо питання побудови української держави вважав, що спочатку народ мусить досягти певного рівня культури, а вже потім боротися за державу. Політичну діяльність без культурної роботи називав «будовою на піску» [10, 25].

Праці В.Антоновича справили величезний вплив на визначення проблематики і концептуальних підходів до подальших наукових досліджень цілого ряду українських істориків. Його учні – студенти Київського університету – вивчали дискусійні питання з історії України, Литви, Білорусії, Росії. Саме так постала відома в українській історіографії «Київська школа» В.Антоновича. З неї вийшли визначні українські історики: Михайло Грушевський, автор нової концепції української історії та національного синтезного нарративу «Історія України-Руси»; Дмитро Багалій, автор капітальних праць з історії Слобідської України, фундатор Харківського українського історичного осередку; Іван Линниченко, фундатор Одеського українського історичного осередку; Митрофан Довнар-Запольський, автор численних праць з історії України, Білорусі й Великого Князівства Литовського; Микола Дашкевич; Петро Голубовський; Василь Ляскоронський; Олександр Грушевський та ін.

Отже, наукова діяльність Володимира Антоновича стала підґрунтям для формування когорти значної кількості учнів-послідовників, які не тільки сприйняли дослідницький імпульс ученого, але й самі створили власні наукові школи. Ім'я В.Антоновича стало символом справжнього, бездоганного у фаховій вимогливості до себе, історика.

1. Довнар-Запольский М. Исторические взгляды В. Б. Антоновича / М. Довнар-Запольский // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. – К. : Типография Корчак-Новицкого, 1909. – Кн. 21. – Вип. 1-2. – С. 36-37.
2. Винар Л. Силуети епох / Л. Винар. – Дрогобич, 1992. – 182 с.
3. Ясь О. В. Державницький напрям в українській історіографії першої третини ХХ ст.: становлення, формування, вплив / О. В. Ясь // Історія українського середньовіччя: Козацька доба: Збірник наукових праць (На пошану Олени Михайлівни Апанович). – Ч. 1. – К. : Науково-дослідна фундація О. Ольжича, 1995.
4. Регіональне і загальне в історії: Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д. І. Яворницького та 90-літтю ХІІІ Археологічного з'їзду (9 листопада 1995 р.). – Дніпропетровськ, 1995. – 328 с.
5. Данилевич В. Е. В. Б. Антонович как профессор / В. Е. Данилевич // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – К. : Типография Корчак-Новицкого, 1909. – Кн. 21. – Вып. 1-2. – С. 59.
6. Дорошенко Д. Володимир Антонович в українській історіографії / Д. Дорошенко // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 тт. / В. Короткий, В. Ульяновський (упоряд.). – К. : Заповіт, 1997. – Т. 1. – С. 105-110.
7. Крупницький Б. Володимир Антонович (1834-1908) / Б. Крупницький // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 тт. / В. Короткий, В. Ульяновський (упоряд.). – К. : Заповіт, 1997. – Т. 1. – С. 140-142.
8. Томашівський С. Володимир Антонович. Його діяльність на полі історичної науки / С. Томашівський // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 тт. / В. Короткий, В. Ульяновський (упоряд.). – К. : Заповіт, 1997. – Т. 1. – С. 29-61.
9. Домацький В. Володимир Антонович. З нагоди 45-літнього ювілею наукової і громадської діяльності присвячує учителю своєму учень / В. Домацький // Син України: Володимир

- Боніфатійович Антонович: У 3 тт. / В. Короткий, В. Ульяновський (упоряд.). – К. : Заповіт, 1997. – Т. 1. – С. 62-70.
10. Сохань П. Археографічна діяльність В. Б. Антоновича в контексті національного суспільно-політичного життя України / П. Сохань // Третя Академія пам'яті Володимира Антоновича. 11–12 грудня 1995. м. Київ. Доповіді та матеріали. – К., 1996. – С. 17-27.
11. Гирич І. В. Антонович – будівничий філософських засад нової України / І. Гирич // Третя Академія пам'яті Володимира Антоновича. 11–12 грудня 1995. м. Київ. Доповіді та матеріали. – К., 1996. – С. 29-35.
12. Каманин І. М. Труды В. Б. Антоновича по истории казачества / И. М. Каманин // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 тт. / В. Короткий, В. Ульяновський (упоряд.). – К. : Заповіт, 1997. – Т. 2. – С. 290-292.
13. Багалея Д. Антонович Владимир Бонифатиевич / Д. Багалея // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 тт. / В. Короткий, В. Ульяновський (упоряд.). – К. : Заповіт, 1997. – Т. 1. – С. 21-27.
14. Гермайзе О. В. Б. Антонович в українській історіографії / О. Гермайзе // Україна. – К., 1928. – Кн. 5. – С. 17-32.
15. Антонович В. Коротка історія Козаччини / В. Антонович. – К. : Україна, 1991. – 160 с.

Черная Л. В. Теоретико-методологические основы и историософия научной школы Владимира Антоновича.

В статье анализируются теоретико-методологические и историософские основы научной деятельности Владимира Антоновича, процесс формирования круга его последователей, которые составили историческую школу ученого. Критический подход к источникам и фактам, объективность и лаконичность изложения исторического текста, широкое использование архивных материалов, позитивистская методология заложили основы документализма в украинской историографии. В. Антонович не стал творцом синтеза украинской истории, однако определил основные проблемные вопросы, которые исследовались затем в трудах его учеников: М. Грушевского, М. Довнар-Запольского, Д. Багалея, И. Линниченко, А. Грушевского и др.

Ключевые слова: историческая научная школа, украинская историография, историософия, позитивизм, документализм.

Chorna L. V. Theoretical and methodological foundations, historical philosophy of the scientific school of Vladimir Antonovich.

The article is devoted to theoretical methodological and historical foundations of the scientific heritage of Vladimir Antonovich, including the formation of the circle of his followers, who created the historical school of the scientist. Critical approach to sources and facts, objective and concise presentation of historical text, wide use of archival materials and positivist methodology laid foundation in the documentalism of the Ukrainian historiography. Vladimir Antonovich did not become the creator of the Ukrainian history synthesis but identified major issues which were later investigated by his followers: M. Hrushevsky, M. Dovnar-Zapolsky, D. Bagaley, I. Linnichenko, A. Hrushevsky and others.

Key words: historical scientific school, Ukrainian historiography, historical philosophy, positivism, documentalism.